

Г Л А С

CDXXIX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 31

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

---

GLAS

CDXXIX

CLASSE DE LANGUE ET DE LITTERATURE

№ 31

Reçu à la IX<sup>ème</sup> séance de la Classe de langue et de littérature  
le 27 novembre 2018

Rédacteur  
ZLATA BOJOVIĆ  
Membre régulier de l'Académie

BELGRADE  
2019

ISSN 0351-7365

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

---

Г Л А С

CDXXIX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

КЊИГА 31

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности  
од 27. новембра 2018.

У р е д н и к  
академик  
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД  
2019

Издаје  
*Српска академија наука и уметности*  
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректор  
*Рајка Павловић*

Технички уредник  
*Никола Сивановић*

Тираж  
300

Штампа  
Colorgrafx, Beograd

## САДРЖАЈ

Драгослав Михаиловић, <i>Ко је убио Вељу Мрдаковића</i> (Миладин и Тања Вилоић, 6. мај 1990) .....	7
Матија Бећковић, <i>Људина</i> .....	15
<span style="border: 1px solid black; padding: 2px;">Владета Јеротић</span> <i>Сиђурносѝ или ризик?</i> .....	19
Милосав Тешић, <i>Два дојева за њојему Калопера Пера</i> .....	23
<i>Евлин</i> .....	23
<i>Кад уклони засѝор најѝамнија сенка</i> .....	24
Душан Ковачевић, <i>У доброј драми ниѝија није случајно</i> (одломци из разговора Душана Ковачевића са Тамаром Крстић и Михајлом Пантићем) .....	27
Александар Лома, <i>Ковиље, кобиле, Арханђео Михаило и Свѝи Никола</i> ...	37
<i>Aleksandar Loma, Feather grass, mares, Archangel Michael</i> <i>and Saint Nicholas</i> .....	68
Горан Петровић, <i>Ћуѝање са Косанчићевоѝ венца</i> .....	69
Милован Данојлић, <i>Писање као лек</i> .....	75
Злата Бојовић, <i>Самосвојносѝ дубровачке ране ренесансне лирике</i> <i>у најсѝаријем ѝериоду њеноѝа ѝрајања</i> .....	81
<i>Zlata Bojović, Independence of early Ragusan renaissance lyric</i> <i>in the oldest period of its duration</i> .....	93

Љубинко Раденковић, <i>О симболици обредног њонацања у народној култури Срба</i> .....	95
Ljubinko Radenković, <i>About the symbolics of ritual behavior in the folk culture of Serbs</i> .....	132

Зорица Несторовић, <i>Однос њриѡведања и смрти</i> у Причи о везировом слону <i>Иве Андрића: ѓенега</i> .....	133
Zorica Nestorović, <i>Relation between storytelling and death in Priča o vezirovom slonu by Ivo Andrić: genesis</i> .....	154

#### КОМЕМОРАТИВНИ СКУП – АНТΟΝΙЈЕ ЕМИЛ ТАΧΙΑΟС (1931–2018)

Јасмина Грковић-Мејѡор, <i>Анѡније Емил Таχιαοс (1931–2018)</i> .....	157
Αγγελική Δεληκάρη, Αντόνιος-Αιμίλιος Ταχιάος (20 Μαΐου 1931-†10 Απριλίου 2018) .....	163
Αγγελικη Δελικαρι, Αντωνιος Εμιλιος Ταχιαοс (20. мај 1931 – 10. април 2018) .....	166
Ηλία Γ. Ευαγγέλου, Αντόνιος-Αιμίλιος Ταχιάος Αντωνιος Αιμιλιос Ν. Ταχιαοс: το επιστημονικο του εργο και η σημβολη του στη ελγνικη σλαβολογικη ερευνα .....	169
Илиас Г. Евангелу, <i>Анѡниοс Емилиοс Таχιαοс: њεѓοво научно делο и доѡринос ѓрчкој слависѡици</i> .....	175

#### IN MEMORIAM

Предраг Пипер, <i>У сѡомен на академика Владеѡу Јероѡића (2. авѓусѡи 1924 – 4. сеѡѡембар 2018)</i> .....	183
--	-----

ЗОРИЦА НЕСТОРОВИЋ

## ОДНОС ПРИПОВЕДАЊА И СМРТИ У ПРИЧИ О ВЕЗИРОВОМ СЛОНУ ИВЕ АНДРИЋА: ГЕНЕЗА

Апстракт. – На основу архивске грађе из Личног фонда Иве Андрића који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности, разматра се значај сачуваног пишневог аутографа верзије одломка *Приче о везировом слону* за постављање тематске окоснице ове приповетке Иве Андрића, начин обликовања лика Аље Казаза и његово позиционирање у наративној структури приповетке. Уз уважавање резултата постојећих тумачења Андрићеве приче о Аљи, филу, Целалудин-везиру и травничкој чаршији, али и онога што проистиче из наших истраживања рукописне грађе која је са њом у вези, расветљавају се поступци пишневог уобличавања категорија страха, стрепње, зла, смрти и слободе на плану карактеризације ликова и фигуре приповедача.

*Кључне речи:* Иво Андрић, *Прича о везировом слону*, рукописна грађа, поетика наслова, демонски принцип, „култура страха”

У Андрићевом раду на приповеткама ништа није случајно. Знакови промишљеног трагања за приповедачком структуром којом би се обухватио идејни хоризонт приповедања, видљиви су уколико се основни текст приповедака проматра у контексту своје генезе почев од расположивих сачуваних рукописних варијаната и/или верзија преко првог штампаног издања и ауторизованих издања која за њим следе, па до оног текста који изражава последњу пишневу вољу. Одговори на многа питања која пред тумача поставља Андрићева поетика приповедања, запретани су управо у корацима којима је писац пролазио стазу стварања неког текста. Захваљујући свом учесталом јављању у раним фазама генезе великог броја приповедака, неки међу њима постали су обележја по којима се препознаје Андрићев приповедачки поступак. Текстолошка истраживања приређивача критичког издања пишневих

приповедака<sup>1</sup> показују да међу њима посебно место припада (1) обликовању наслова приповедака, (2) изменама завршетака приповедака, (3) изменама улоге ликова и њихових имена у наративу приповетке у односу на легендарни и/или историографски предлогак на којем је обликована тема, и (4) променама типова приповедања и фигуре приповедача. Већ на први поглед јасна је међусобна условљеност наведених корака који готово увек припадају оном периоду рада на приповеци који претходи првом издању.

Андрићев стваралачки поступак посебно посведочавају странице његових аутографа и дактилограма на којима писац каткад уноси нове елементе, мења постојеће облике па их изнова враћа одбацујући нетом унете промене. Анализом ове грађе могуће је јасније разумети наративну структуру прве штампане варијанте која је текстуално много ближа основном или канонском облику текста од рукописа. У великом броју случајева разлика између рукописа и основног текста приповетке је у толикој мери развијена да рукопис не представља варијанту, већ верзију приповетке којој претходи.

Описане карактеристике Андрићевог стваралаштва налазимо и у генези његове приповетке *Прича о везировом слону*. Прича о Аљи, филу, Целалудин-везиру и травничкој чаршији први пут је објављена у часопису „Књижевност” 1947. године. Но, време њеног настанка припада периоду пишчевог рада на делима по којима ће се наша култура препознавати у свету – романима *Травничка хроника* и *На Дрини ћуџрија*. „У Личном фонду Иве Андрића у Архиву Српске академије наука и уметности чува се рукописна грађа Андрићеве приповетке *Прича о везировом слону* под сигнатуром Архив САНУ, Историјска збирка 14433/ИА 196. На кошуљици стоји следећи архивски опис: „VEZIROV SLON /PRIČA O VEZIROVOM SLONU/ – 1947. – Koncepti – varijante. – Rukopis, daktilotekst.” У овој грађи коју чине 83 листа од којих су неки аутографи а неки дактилограмима (дактилотекстови и њихове копије), постоји низ трагова који тумача упућују на генезу приповетке о страшном времену владавине Целалудин-везира. [...] Пред

<sup>1</sup> Упоредити критичка издања приповедака објављених у пет збирки које је Иво Андрић сам приредио и објавио за свога живота, а која је објавила Задужбина Иве Андрића 2017. године у оквиру Првог кола Критичког издања дела Иве Андрића (*Приповејке*, СКЗ, Београд, 1924, приредио Милан Алексић; *Приповејке*, СКЗ, Београд, 1931, приредила Зорица Несторовић; *Приповејке II*, СКЗ, Београд, 1936, приредила Драгана Грбић; *Нове приповејке*, Култура, Београд, 1948, приредила Марија Благојевић; *Лица*, Младост, Загреб, 1960, приредила Слађана Јахимовић).



нама су концепти и варијанте појединих краћих делова приповетке. Нема рукописа приповетке у целини нити се он може на основу сачуване грађе реконструисати. Тумач располаже сачуваним фрагментима које је Андрић исписивао, мењао а који су након тога били прекуцавани. Негде је сачувана једна страница, негде више страница текста али и оне парцијално. Међутим, ишчитавањем ове фрагментарне грађе, могуће је повући развојну линију приповедачке структуре која готово сеизмографски бележи и најмање промене у два домена – тематика приповетке и обликовање јунака.<sup>24</sup>

Промене у првом домену оглашавају измене наслова приповетке. За познаваоце Андрићевог стваралаштва овај податак додатно потврђује пишчеве недоумице у вези са насловљавањем својих приповедака.

„Издавачи и редактори су најчешће предлагали и наслове избора Андрићевих приповедака што није ништа неуобичајено уколико се има у виду да је – судећи према сећањима Синише Пауновића од 3. фебруара 1949. године – Иво Андрић одговарајући на једно Пауновићево запажање о насловима његових приповедака рекао:

[Синиша Пауновић] – Не допадају ми се ваши наслови.

[Иво Андрић] – Да. Ја не умем да нађем наслове. Понекад ја дам наслов кад прича пође у штампу. Оно што успевам то је да дам кратке наслове, али они не кажу много, као на пример Вељковић. А то на крају није ни много важно. Ипак, садржина одлучује.

[Синиша Пауновић] – Да, али ви имате приче као што су „Чаша”, „Жећ“, „Кмет Симан” и сличне, за које се не би скоро могао замислити ни један други наслов!

[Иво Андрић] – Свакако! И за наслове ових приповедака ја сам узео најобичније речи. Само поднаслов заиста одговара мојој мисли. То су нове приче у сваком погледу.’ [...]”<sup>25</sup>

---

<sup>2</sup> Напомена: У овом раду делови који се односе на представљање и опис архивске грађе која је у вези са приповетком *Прича о везировом слону*, дају се на основу наших истраживања која смо представили у приређивачким напоменама критичког издања ове приповетке у: Иво Андрић, *Приповејке (1946–1948)*, Критичко издање дела Иве Андрића, коло 2, књига 2, приредила Зорица Несторовић, Задужбина Иве Андрића, Београд, 2018, стр. 400–401, те се у том смислу у њему доноси и они резултати који су у вези са рукописном грађом ове приповетке, у облику у којем смо их у том критичком издању представили.

<sup>3</sup> Проф. др Зорица Несторовић, „Начела за критичко издање дела Иве Андрића”, у: *Иво Андрић, Приповејке, Српска књижевна задруга, Београд, 1924*, Критичко издање дела Иве Андрића, коло I, књига I, приредио Милан Алексић, Задужбина Иве Андрића, Београд, 2017, стр. 569.

„Међу сачуваним листовима рукописне грађе *Приче о везировом слону* постоји једна једина аутономна целина која представља заправо одломак из прве целине штампаног издања приповетке. Њу чини осам листова Андрићевог аутографа које је сам писац континуирано нумерисао графитном оловком у горњем десном углу арапским бројевима од 1 до 7 с тим што се после прве стране јавља уметак који је писац означио као 1а у горњем левом углу, такође графитном оловком. Поред овог унутрашњег типа пагинације, постоји и спољашњи тип који потиче од архивске обраде грађе, тако да је овај аутограф спољашњим типом пагинације континуирано одређен арапским бројевима од 7 до 14. Аутограф је исписан писаним словима латинице мастилом црне боје изузев уметка који је исписан графитном оловком. Овај аутограф своју аутономност у оквиру рукописне грађе *Приче о везировом слону* утемељује на наслову, поднаслову и потпису аутора на крају текста [...]

Упоређивањем садржаја овог занимљивог аутографа и одговарајућег дела приповетке *Прича о везировом слону*, примећујемо значајне разлике у тексту на плану лексике, синтаксе, композиције, али и грађе односно чињеница, именовања ликова, улоге приповедача... Степен разликовања условио је да наведени одломак добије статус верзије а не варијанте. [...]

Иако аутограф није датиран, анализом његовог садржаја може се закључити да припада пра-верзији приповетке *Прича о везировом слону*. Чињенице да је насловљен, одређен поднасловом и потписан, индикативно указују на могућност да је био припремљен за штампу. Нажалост, није сачуван дактилограм који би – према корацима уобичајеним за Андрићеву припрему одломака неке приповетке за штампу – додатно могао потврдити ову нашу претпоставку. С друге стране, ни постојеће библиографије ни наша до овог тренутка предузета истраживања периодике, не указују да је у овом облику текст аутографа негде објављен пре првог штампаног издања приповетке *Прича о везировом слону* на страницама најстаријег београдског књижевног часописа „Књижевност” 1947. године (Иво Андрић, *Прича о везировом слону*, „Књижевност”, год. 2, св. 7/8 (јул–авг. 1947), стр. 55–92).<sup>4</sup>

На основу овог аутографа једног дела *Приче о везировом слону* сазнајемо да је Андрић првобитно осмислио да напише приповетку под насловом *Аљо и фил*. Јер, писац је овом одломку дао наслов „Ве-

<sup>4</sup> И. Андрић, *Приповетке (1946–1948)*, стр. 401–402; Напомена: ова верзија донета је у наведеном издању, рашчитана, на странама од 271 до 278. Све цитате из ње дајемо према наведеном издању уз број странице у загради на крају цитата.

зиров слон” а у поднаслову назначио „(фрагменат из приче „Аљо и фил””. Овај податак на занимљив начин кореспондира са резултатима наших истраживања Андрићевих бележница на чијим се маргинама уз одређене исписе појављују пишчеве назнаке о томе са којим је од његових дела или области истраживања наведени испис у (ин)директној вези. Јер, у једном случају такве врсте Андрић бележи: Употребљено „Везиров слон” назначујући тако овај запис:

„et sic Bosna utantea neuregiena sine lege ragatur, et vagabitur forte do sudgnega danka.”

око 1830. г.

fra Mato Mikić  
hron. sutj. manastira

Он је коресподентан оном тексту који се налази при крају прве целине *Приче о везировом слону*.

„И, мешајући опрезно латинске речи са нашима, као у некој шифри, фра Мато је завршио своје писмо: ’Et sic Bosna utantea neuregiena sine lege vagatur et vagabitur forte do sudgnega danka.’”<sup>5</sup>(66)

Наведени цитат из писма прати превод самог писца, дат у фусноти: „И тако Босна као и до сада неуређена, без закона, лута и лутаће можда до судњег дана.“ (66)

„Будући да запис припада чувеној *Црној књизи* („CRNA KNJIGA /korice crne, listovi zeleni/ „BELEŽNICA BR. III” – 1944–1952.”, Архив САНУ, Историјска збирка 14433/ИА 403, <страница>22а; <страна>41) и да у дактилограму који прати ову књигу Андрићевих бележака један њен део није на одговарајући начин прочитан и у потпуности прекуцан<sup>6</sup>, као и да није ушао у издање које је селективно пренело садржај

<sup>5</sup> НАПОМЕНА: све цитате из приповетке *Прича о везировом слону* наводимо према њеном критичком издању: Иво Андрић, „Прича о везировом слону“ у: Иво Андрић, *Пријовейке (1946–1948)*, Критичко издање дела Иве Андрића, коло 2, књига 2, приредила Зорица Несторовић, Задужбина Иве Андрића, Београд, 2018. уз број странице у загради на крају цитата.

<sup>6</sup> На <страница>28; <страни>17, и то на њеном самом дну, овај запис је прекуцан на следећи начин: ”et sic Bosna utantea neuregiena sine lege ragatur, et vagabilur forte do sudnjega danka.” fra Mato Mikić u hron. sutj. manastira

На левој маргини Андрићев запис у којој је то приповеци употребио није растумачен, па је дактилограф, претпостављамо Вера Стојић, то и означила: „цр-отребљено ”Barrbarre” (?)”. Такође, није наведена Андрићева белешка да је цитат из 1830. године.

*Црне књиџе* у сабраним делима<sup>7</sup>, а да су записи у *Црној књиџи* настајали у периоду од 01. фебруара 1944. до 1952. године, сматрамо да на основу њега можемо закључити да је на приповеци *Прича о везировом слону* писац почео да ради већ крајем Другог светског рата. Јер, у одломак „Везиров слон” из њене пра-верзије унет је један цитат који је исписан већ на 42. страни према Андрићевој пагинацији, односно полеђини 21 стране према архивској пагинацији (21а). С друге стране, већ сама пишчева назнака да је у питању „Везиров слон” а не *Прича о везировом слону*, указује на то да је и коментар могао настати у време када настаје и одломак под насловом „Везиров слон” јер се њиме означава уношење одабраног цитата у одломак пра-верзије, а не у целину којој такав одломак припада (*Аљо и фил*), нити у каснију интегралну верзију приповетке која има четири целине – одвојене римским бројевима и ненасловљене – и сасвим другачији наслов: *Прича о везировом слону*. На тај начин испис се везује за пра-верзију приповетке која је – судећи према поднаслову одломка „Везиров слон” – имала наслов *Аљо и фил*.<sup>8</sup>

Уколико имамо на уму наведене Андрићеве ставове да ’садржина одлучује’ односно да ’само поднаслов заиста одговара његовој мисли’, сматрамо да је већ у својој претпостављеној пра-верзији, приповетка *Прича о везировом слону* добила своје основно упориште. Аутограф одломка „Везиров слон” показује да је она прича о Аљи и филу. Иако се аутентични лик трговца–занатлије који у травничкој чаршији има „малу али добру и добро познату свиларску радњу у којој упреда гајтане, плете ширите, продаје свилене кесе и појасеве” (79), у штампаном издању приповетке појављује готово на њеној половини, пред крај друге целине када се приказују разговори у топле септембарске вечери поред казана у којима се кува пекмез од шљива, иако читава прва половина приповетке протиче без овог јунака који се приближава „фигури културног јунака трикстера, односно „варалице” зарад вишег интереса и спознајног (раз)откривања”<sup>9</sup>, чиме се постиже да *Прича о везировом слону* почива – према мишљењу одређених проучавалаца

<sup>7</sup> Уп: Иво Андрић, „2. Црна књига”, у Иво Андрић, *Свеске. Дневници*, Сабрана дела у 20 књига, књ. XVIII, приређивачи Радован Вучковић, Жанета Ђукић Перишић, Биљана Ђорђевић Мироња, Штампар Макарије – Београд, Нова књига – Подгорица, 2011, стр. 9–90.

<sup>8</sup> И. Андрић, *Приповејке (1946–1948)*, стр. 402–403.

<sup>9</sup> Тихомир Брајовић, *Моћ фикције, фикција моћи: „Прича о везировом слону”*, „Свеске Задужбине Иве Андрића”, година XXV, свеска 23, Београд, септембар 2006, стр. 249.

приповетке – на хијастичном огледању приповедних равни о травничком везиру Целалудину, његовом слону и о Аљиној досетки којом се осветио травничкој чаршији јер га је оставила на цедилу,<sup>10</sup> ово је прича о Аљи и филу.

Већ више пута је у литератури с правом наглашавано да *Прича о везировом слону* говори о „култури страха“. Управо је пишчева намера да нијансирано предочи осећање људског страха успешно реализована захваљујући томе што је за носиоца основне приповедне линије одабрао лик Аље Казаза. То је други домен унутар којег се остварује важност сачуваног аутографа одломка *Приче о везировом слону*. Резултати постојећих истраживања могућих тематских извора ове Андрићеве приповетке говоре о томе да је

„Причу о 'филу' у Травнику и његовом опаком власнику који је у покољу, одмах пошто је пристигао, с намером да покаже моћ и силу, сасекао већину травничких првака, Андрић [...], по свој прилици чуо од Травничана и од Тугомира Алауповића. Професор Алауповић записао је причу „Слон у Травнику“ који му је исприповедао његов рођак Иво Миладиновић из Доца. И у мемоарској прози *Зайамћења* фра Грге Мартића Андрић се могао обавестити о суманутој управи Целалудин-паше, претњи хростовим кољем у Битољу којем је пре Травника столовао, и о афричком слону, везировом необичном љубимцу.”<sup>11</sup>

Но, у тој причи коју је чуо, не говори се о Аљи Казазу већ

„о некаквом муфтији који је као чаршијски изасланик, остављен од пријатеља, стигао до везира са задатком да тражи да се *живинче* (5: 76) изгони из града. Окамењен, међутим, страхом, он везира моли управо супротно: да се слону набави и слоница. Код Андрића у причи, тај муфтија преображава се у Аљу Казаза, домишљатог и лукавог свиларског занатлију, који, такође издан од Травничана, уопште и не одлази везиру, већ смишља интригу којом себе представља као одважног јунака који је обавио посао.”<sup>12</sup>

Имајући наведено запажање на уму, за нас је посебно интересантна промена протагонисте анегдоте о травничкој чаршији и филу (слону), везировом љубимцу. Јер, причи којом је Андрић дочарао лице и наличје људског страха у страшним временима тираније једног ве-

<sup>10</sup> Уп: Т. Брајовић, *Моћ фикције, фикција моћи: „Прича о везировом слону“*: „Већ поменуто мимоилагање између насловне сугестије и завршног „померања“ од фила ка Аљи обележава, при томе, онај семантички несводив простор хијазмичког „самоогледања“ целокупне приповедне конструкције у којему се помала њена, чини се, друкчије несаопштена својственост.“ (273)

<sup>11</sup> Žaneta Đukić Perišić, *Pisac i priča*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2011, str. 440.

<sup>12</sup> *Ibid.*, стр. 441.

зира, био је потребан такав јунак који би свој страх могао превазићи једино слободом.

Лик муфтије односно муслиманског верског достојанственика, свакако би могао бити репрезентативни представник чаршије у Андрићевој приповеци, али би такав лик као представник религиозне инстанце чаршије могао рачунати на то да га везир прими. Баш као што је анегдотом и посредовано. Међутим, за остварење носеће идеје ове приповетке важно је да се сусрет представника травничке чаршије и везира не само не догоди, већ да до њега ни под каквим условима не може доћи. Тек у онемогућености сусрета избором оних који у њему треба да учествују, отвара се поље за приповедање о сусрету који се није никад десио.

Но, то није довољно за остваривање пишчеве идеје. Да би се она до краја уобличила, онај који остаје сам пред страшним везировим чуварима, мора бити способан за наду. А то значи да мора бити у пољу слободе, изван страха, односно да буде у могућности да превазиђе егзистенцијални страх и пређе у поље слободе – најпре лажући чуваре о томе зашто се затекао испред везировог Конака, а потом и чаршију измишљајући причу о сусрету који се заправо никада није десио. Тек обе спремности јунака – да слаже и чуваре и чаршију – доприносе развоју основне пишчеве идеје. На путу до везировог Конака Аљо је био пре свега неко ко је у стању да слаже чуваре на исти начин на који се поигравао и са чаршилијама у свакодневним шапутањима поред јесењих ватри раног септембра. Али, тек прошавши кроз то искуство које га је могло стајати живота, Аљо – на заравни која је изнад Конака, али и изнад чаршије<sup>13</sup> – може смислити како да се чаршији подсмехне. Но, поменимо то сада укратко, по нашем суду то није тек један од његових подвига у којима се не зна да ли говори истину или не. То је прича у коју ће се веровати, али и нешто више од тога. То је прича која ће разоткрити дубоко хијерархијско устројство чаршије. Јер, њоме се осветљава онај аспект *Приче о везировом слону* који израста на свести о једнакости причања и немоћи испољене неделанем, с једне стране,

<sup>13</sup> Уп: „Пошто се ненадано обрео сам близу везировог Конака, „Са те узвисине он је”– вели приповедач – „у чудној косој перспективи као новим очима гледао сада тај свој родни град”;(72) и управо та узвисина и та коса перспектива измакнутости и померености од уобичајеног чаршијског гледања донели су му у хипу могућност поимања да у чаршијским приликама „ко је срчан и поносан, тај брзо и лако губи хлеб и слободу, иметак и живот, али онај који повије главу и преда се страху, тај опет толико изгуби од самог себе, толико га страх поједе, да му живот не вреди ништа”. (73)” (Т. Брајовић, *Моћ фикције, фикција моћи: „Прича о везировом слону”*, стр. 250).

и ћутања и моћи потврђене делањем, с друге стране.

Зато је Аљо Казаз Андрићев избор. Он је својеврсни лик-рефлектор механизма превазилажења страха. У филозофској литератури која се дотицала феномена страха одавно је примећено да је страх увек у вези са несигурношћу. На њој почива – хајдегеровски речено – примарна неизвесност као стални пратилац човекове егзистенције. Имајући на уму резултате који су из досадашњих истраживања проистекли, ми бисмо у овом раду истакли још неколико аспеката ове теме. Приказујући живот травничке чаршије као бивствовање пресенчено страхом, Андрић је верно дочарао одговор појединца и заједнице на страх. Међутим, ти се одговори унеколико и разликују јер се и однос према страху мења што је видљиво како у случају одређеног појединца, тако и на примерима страха који има заједница. Више пута је литератури већ указано да је фил односно слон – тај необични љубимац суровог везира Целалудина – видљиви део његове страховладе, тако да се у једначењу везира и слона, слон у доживљају чаршије антропоморфизује.

„Док држава шкрипи и пуца на све стране и Босна животари, запуштена, у страху и ишчекивању, док беговат тугује и смишља освету, ова чаршија зна само за фила и у њему гледа главног непријатеља. Ти људи иначе, по веровању и по традицији, штите све животиње, чак и штетне, хране псе, мачке и голубове, не убијају ни гамад. Али за везировог слона није важило то правило. И они су му радили о глави, мрзели га као што се мрзи човек непријатељ.” (73–74)

Имајући на уму генезу приповетке *Прича о везировом слону*, желимо да укажемо да је наведени цитат настао развијањем реченице која је у варијантама и концептима одломака гласила: „*Za nju je fil neprijatelj, gotovo isto kao Dželalija za bosanski begovat.*”<sup>14</sup> Уколико упоредимо значења првобитног облика ове реченице и њене потоње развијеније верзије, приметимо да се укида поређење којим се начин на који чаршија доживљава слона једначи са начином на који беговат доживљава суровог везира након што је погубио прваке у чаршији, без закона, у по бела дана испред конака. Ово померање показује кретање писца ка непосреднијем изједначавању слона и везира јер би улога беговата унеколико одвојила последице Целалудинове владавине од чаршије и непосредније везала само за беговат. На овај начин Андрић се кретао ка приказивању везира као тиранина чији је слон директан

<sup>14</sup> „VEZIROV SLON /PRIČA O VEZIROVOM SLONU/ – 1947. – Koncepti – varijante. – Rukopis, daktilotekst”, <страница> 49; <страна> 13b, Архив САНУ, Историјска збирка 14433/ИА196.

репрезент у свести чаршије: слон није само оно што је везир за беговат, већ и оно што је везир за чаршију. Такав приповедачки поступак, настао укидањем паралеле поларитета и свођењем на једну врсту контраста, довео је до наглашавања врсте страха који одређује живот у чаршији. Јер, везиров однос према беговату утемељује се на његовој извршној власти коју му је Порта дала да би могао да утврди њену административну и управну премоћ у тренуцима расапа Царевине.

У литератури о Андрићевом стваралаштву више пута је аргументовано утврђено у којој мери су пишево историографско знање – потврђено његовом докторском дисертацијом<sup>15</sup> – и страст за изучавање прошлости послужили као позадина његовом проматрању човека у протоку историјског времена. У својој докторској дисертацији Андрић стање описано у наведеном примеру из *Приче о везировом слону* објашњава на следећи начин:

„Док су у току XVI столећа дуги низ година били не само намесници у Босни већ и носиоци достојанстава везира и великих везира у Цариграду, сада су све ређе долазили до виших и утицајнијих положаја. У исто време престала су и велика турска освајања, а заједно са њима и они велики приходи, чиме пресушују главни извори из којих се босанско исламизирано племство могло обогатити и из којих су први босански намесници могли подизати грађевине намењене општој користи.

Ове промене биле су од одлучујућег значаја. Од сада као намесници у Босну све више долазе туђи људи, који нису знали ни језик земље ни обичаје народа и који су, за случај да су желели себи да прибаве велике приходе – а то су желели готово сви – то могли да чине једино на штету босанске раје, јер у земљи, која се налазила у одбрамбеном положају, није више било ни пљачке ни освајања.

Задужбине (вакуфи), којима је опстанак био везан за приходе из Мађарске, пропадају (на пример караван-серај у Вишеграду); многи земљопоседници (спахије), који су морали да напусте своја имања у Мађарској, вратили су се у Босну и пали на терет својим босанским кметовима. Од тада у пуној мери почиње онај хаос и оно безакоње које постаје закон, а које ће потрајати до краја турске владавине.

Везири се брзо и често измењују. За кратко време док су на положају, они сви – са ретким изузецима – настоје да свој положај претворе у новац. Поред тога, њихову власт сужавале су отмене муслиманске породице у земљи, без којих намесник, уколико не би хтео да изазове незадовољство против себе, није смео да донесе ниједну важну одлуку. ’Од XVIII столећа постаје правило

<sup>15</sup> Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, превео Зоран Константиновић, „Свеске Задужбине Иве Андрића”, година I, свеска 1, Београд, јун 1989, стр. 6–258. Напомена: цитате из овог дела у овом раду наводићемо према овом издању са ознаком странице у загради на крају цитата.



да намесник сазивље као неко вијеће босанских првака и да с њима расправља о важнијим стварима.<sup>55</sup>

У појединим деловима земље потпуно неограничено владају капетани, па се у беговским породицама ово достојанство преноси у наслеђе. Царски намесници су се до 1850. задовољавали тиме да имају своју резиденцију у Травнику и да тамо 'лепо шуте и над рајом врше власт, коју им муслимани нису признавали'.<sup>56</sup> Свега на неколико часова даље од Травника, сва власт и управа налазиле су се у рукама беговских породица, па је начин спровођења зависио од њихове увиђавности или од њихове самовоље." (99–101)

Међутим, Андрић не жели да „културу страха“ веже искључиво за домен борбе за моћ и превласт односно за сурово Целалудиново кажњавања беговата који не поштује управну власт Царевине, већ он истражује један посебан облик страха који настаје деривацијом из константно присутног осећаја стрепње која боји сваки удах живота у травничкој чаршији. Такав облик живота који би се могао назвати *иријом*, постоји и у време везира који важе за добре јер проистиче из начина на који се чаршија брани од неизвесности посредоване дугим низом година живота под управама различитих везира и претрпљеним злом: „Никад човек овде не зна у шта се ствар може искренути, мислили су они, и каква га штета и напаст могу снаћи. (Ко може предвидети и погодити ћуди и самовоље царских људи и тирана?)” (64–65) и зато „чаршија нема обичај да мисли на живот и на туђе муке, него на свој ред и свој интерес.” (73)

Живот пресенчен стрепњом донео је *културу измишљања* као одговор заједнице на искушења свакодневнице. У самој приповеци на више места постоје варијације овог става које су често – поводом истраживања различитих тема везаних како за ову приповетку, тако и за друге теме из Андрићевог опуса – биле предмет интересовања тумача или део њихове аргументације: „А, опет, наш човек је такав да боље негује и више воли своју причу о стварности него стварност о којој прича.” (65); „Али што Травничани не могу да сазнају, то умеју да измисле, а што не смеју да кажу, то храбро и упорно шапућу.” (65)

Међутим, *Прича о везирином слону* свој повлашћени статус у слици чаршије не добија само јер се у њој анегдотски приповеда о томе како се један виспрени чаршилија осветио чаршији која га је оставила на цедилу служећи се управо механизмом лажи и измишљања не би ли оне који лажу и измишљају убедио да поверују у лаж као истину. Аљина је лаж мера слабости саме чаршије тачније њеног живота-као-смрти. У том смислу следеће истине до којих Аљо стиже након егзистенцијалног страха од смрти у сусрету са стражом испред

Целалудиновог Конака, треба посматрати у градијацијском поретку. Јер, од става да „Није живот лак ни слободан ни сигуран, али може о њему да се машта богато и прича мудро, проницљиво, шаљиво.” (79) преко запажања да „Не, не, немају више крви ни снаге ни Травник ни његова чаршија, а и оно мало даха што им је остало троше на шалу и подсмех и лукавство како да надмудре комшију, преваре сељака и од гроша направе два.” (84), Аљо стиже до истине „Зато тако и живе (мисле да живе!) и зато им живот не ваља, баш ништа не ваља.” (84)

Изједначивши несташно, обесно и помало злоћудно слоновско младунче са суровим везиром, чаршија своју мржњу са везира који је невидљив и о којем се готово ништа не зна, преноси на слона који је видљив и чије шетње представљају догађај који за многе има непријатне последице. Но, по нашем суду та мржња чини да стрепња прерасте у страх јер страх за разлику од стрепње – како би то истакао Хајдегер – увек има свој објекат.

Страх проузрокује низ прича – ’упорно и храбро прошаптаных’ поред ватара на којима се у казанима крчка пекмез од шљива – у којима се расправља о томе како зауставити дивљање слона и његове пратње. Но, нико не говори о томе како зауставити везира и његову суровост и зло. Ова замена теза доводи до самообмањивања које је двоструко. Претакањем стрепње у страх иницира се привидна делатност, а та делатност је само у речима односно она је безделатна. Зато је Аљо обељен другачијим типом страха.

Аљин страх је аутентичан јер он открива да је, хајдегеровски речено, ’изложен и препуштен самом себи’. Но, тај тренутак открива и његову различитост од чаршије о чему је у контексту његове појаве као *културног јунака* у литератури већ писано.<sup>16</sup> За нас је занимљива природа његовог страха јер тај страх није исти као онај који уједињује чаршију у њеном односу према филу односно везиру. То показује природа Аљине приче која проистиче из његове самосвести о сопственим могућностима. Он се чаршији свети тако што јој додаје нови страх који у њеној представи изгледа сасвим реалан и подстиче је да и она види своје могућности. Зато је ово прича о Аљи и филу иако Аљи у једном тренутку самоспознаје „пуче пред очима како су га јутрос гадно преварили и напустили, и шта је с њим урадила чаршија, истуривши га на оно страшно место да сам и неук напада на оно што њему, на крају крајева, најмање смета, и да брани оно што они сами немају храбрости да бране.” (82; наше подвлачење)

<sup>16</sup> Уп. Т. Брајовић, *Нав. дело*.

Аљина потреба за причом и потреба коју чаршија има за причама сусрећу се на простору страха. Међутим, Аљина прича након сусрета са чуварима испред Конака настаје услед конкретног егзистенцијалног страха.

У литератури је већ назначено да

„није, дакле, реч само о томе да су јавне бојазни и страхови појачани Целалудиновом (зло)употребом колективне склоности према замишљању и измишљању, док Аљина измишљена исповест, с друге стране, подстрекава размишљање и, у крајњој линији, својеврстан отпор или чак револт у виду тражења начина да се суровом везиру макар посредно науди преко његове животињске „слике и прилике”. И у једном и у другом случају потврђујући приповедачево хијазмички срочено запажање да „наш човек је такав да боље негује и више воли своју причу о стварности него стварност о којој прича”, наративно-композиционо самеравање судбина тиранина и културног јунака, као и свега онога што из тога произлази, да је – чини се – у коначном сабирању утисака читаоцу прилику за долажење до неких дубљих и далекосежнијих увида.”<sup>17</sup>

Градацијски описујући три врсте ватара око којих се окупљају представници травничке чаршије – „Прве, код којих седе младићи који разговарају онајвише о девојкама и ашиковању, играма или механичким подвизима. Друге, око којих се окупљају чаршијски људи, али они „тањи”, ситни трговци и еснафлије. Треће, код којих седе тешке газде, богаташи, „људи од посла” и коленовићи.” (75–76) – приповедач представља и реакције ова три слоја травничке чаршије на зло везира и његовог љубимца. Централно место припада дешавањима која су проистекла из шапутања поред друге ватре. Но, иако се наводе градацијски, описи оних који се окупљају око ових ватара постоје симултано унутар самог приповедања. Смештајући на крај овако установљеног низа опис оних који се окупљају око треће ватре, приповедач ни на једном месту не наводи како су се они одредили према Аљиној причи. На тај начин је наглашена неприкосновеност хијерархијског уређења травничке чаршије у којем они поред треће ватре делају независно и неусловљено поступањем слојева симболички представљених описом оних који се окупљају поред прве и друге ватре. С друге стране, Аљиним причом се фокус деловања усмерава не више на причање о делању већ на делање само. А оно је везано за оне поред треће врсте ватара.

„Оне су најмалобројније, поред њих седе слични ликови, али је расположење посве другачије. То су „први људи” из чаршије, већином старији, седи и смирени, и сви без изузетка богати. Ту нема ракије ни смеха ни весе-

<sup>17</sup> Т. Брајовић, *Моћ фикције, фикција моћи: „Прича о везировом слону”*, стр. 268.

лог жагора, него одмерен разговор у ком дуга застајкивања, речити погледи и немо успијање усана казују више, много више од речи.

И међу њима се редовно поведе говор о филу, али све тако неким општим изразима и благим речима, које саме по себи не значе ништа и којима тек они погледи и покрети лица дају стварни смисао, јер ти знаци су други и прави језик највишег реда чаршијских људи. Па ипак, управо код тих ватара, без вајкања и крупних речи, без претњи и заклетави, решавало се о томе како да се чаршија одбрани од фила, или да га скине с врата једном заувек. Ту је, код старих и богатих чаршилија, једино могло бити решено то питање, ако му решења има. Јер, оно је могло бити решено само лукавством, а лукавство иде уз богатство, оно му и претходи и прати га довека.” (88)

На основу овог приповедачевог поступка закључујемо да је Аљина измишљена прича као израз његове свести о немоћи чаршије, показатељ једнакости приповедања и немоћи. Приповедање као израз немоћи истовремено је и начин да се и онај који приповеда и онај који је приповедањем обухваћен суоче са сопственом немоћи. Када Аља измишља причу којом ће преварити чаршију, он оспољава и своју немоћ и немоћ чаршије али истовремено – парадоксално – успоставља моћ над чаршијом постајући слободан како у односу на Целалудин-везира и његовог љубимца који су повод његове приче, тако и у односу на саму чаршију која је заправо прави предмет његове приче.

Уколико начин на који је обликован лик Целалудин паше у *Причи о везировом слону* упоредимо са чињеницама од којих је Андрић – између осталих извора – могао поћи стварајући лик суровог везира, а које је о њему оставио фра Грго Мартић у својим *Зайамћењима*, приметит ćemo значајне разлике. Нагласивши да се и у његово време помињу „који су од везира били строги и крвопије”<sup>18</sup>, Мартић као примере наводи Мехмед-пашу Кукавицу (1752–1755; 1757–1760), Али Целалудин-пашу (1819–1822) и Абдурахман-пашу (1826–1828).

„Od Kukavice paše bilo je stradanje još ponajveće, pa onda od Dželaludina. Taj je tako strog bio, da pripovijedaju, kad je bio za vezira negdje u Rumeliji, čini mi se u manastiru Bitolju, onda da je dozvaо onamošnjih dvanaest prvih otpornika, pak naredio, da svaki usiječe po jedan hrastov kolac i da ga donese njemu u konak. To su ga poslušali, donjeli kóce i posadili ih po njegovoj avliji. Potom im je rekao: „Čujte li! Zabilježi svaki svoj kolac, pa čim pokaže vas koji neposlušnost, odmah ću ga evo ovdje na njegov kolac nabiti.” To mi je pričao jedan Arnaut, koji je to

<sup>18</sup> Fra Grgo Martić, *Zapamćenja (1829–1878)*, Po kazivanju autorovom zabilježio Janko Koharić; Za tisak priredio Ferdo Šišić, U Zagrebu Nakladom Gjure Trpinca Knjižara Jugoslavenske akademije, 1906, u: Fra Grgo Martić, *Izabrani spisi*, predgovor, izbor i redakcija Ilija Kecmanović, Svjetlost, Sarajevo, 1956, str. 165.

zapamtio. I poplašio ih tako, da nije nitko smio na stranu, već su bili svi u redu i posluhu. Zatim dodje u Bosnu. Poplaše ti se njega i Bošnjaci i ušute se. Ali za malo se vremena opet probude, pa počeli kuvati među se. Onda je Dželaludin-paša već poznao te ljude, te stade, dobivši iz Carigrada sve to odobreno, jednoga po jednoga dozivati u Travnik, pa kad u dva sata noći puče na gradu top, znalo se: to noćas pogibe taj kapetan, taj beg. I tako išlo to dalje. Kad je ovi Dželaludin umr'o, onda je oni vilajet u Maćedoniji od veselja činio mjesec dana čast."<sup>19</sup>

Наведени део из *Запамћења* фра Грге Мартића могао је послужити писцу у обликовању лика суровог Џелалудин-паше. У *Причи о везиrowом слону* појављује се низ елемената који су могли проистећи из овог Мартићевог приповедања па се тако у слици изградње страха чаршије пред долазак везира о њему сазнаје из писама чаршијског пријатеља и извештача из Цариграда:

„Чим је стигао у Битољ, позвао је прваке себи и наредио им да сваки усече по храстов колац од најмање три аршина дужине и да га донесе у Конак, а да сваки на свом коцу напише своје име. Као омађијани, прваци су послушали и извршили то понижавајуће наређење. Један једини није послушао, решен пре да се одметне са неколико својих људи у шуму него да изврши такву срамотну ствар, али су га везирови људи сасекли на комаде, пре него што је ико од његових саплеменика могао да му притекне у помоћ. Затим је паша дао да се то коље побије у земљу у његовом дворишту, као нека мала шумица. Сакупио је још једном све прваке у свом дворишту и рекао им да сада сваки од њих зна „своје место” и да ће их у случају ма и најмањег отпора у пашалуку све испети на ово коље, поређано по азбучном реду.” (59)

Док се у епизоди о Џелалудиновом заплашивању и терору из времена везировања у Румелији препознају елементи једног од Мартићевих 'запамћења', дотле у опис везировог односа према травничком беговату писац уноси одређене појединости, али их и надограђује. Јер, док Мартић преноси причање о постепеном уклањању чланова побуњеног беговата, Андрић – можда и према неким другим изворима и народним приповедањима – ову сцену обликује у потпуности са својом замисли о злу које влада Џелалудин-пашом.

Џелалудин је, по царском ферману, позвао све босанске виђене бегове и све ајане и капетане градова, на важан договор у Травник. Требало је да их дође равно четрдесет. Тринаесторица се нису одазвала; једни од њих што су били мудри и наслутили зло, други по традиционалној породичној гордости, која је овога пута вредела колико и мудрост. Од оних двадесет и седам погубљено је седамнаест одмах ту у дворишту Конака, а десеторица су већ сутрадан, сви на једном ланцу, сваки са железном алком око врата, отпремљени у Стамбол.

<sup>19</sup> *Ibid.*, str. 165–166.

Нема сведока и никад се неће моћи знати како је било могућно намамити тако искусне и угледне људе у такву клопку и поклати их усред Травника, као овце, без гласа и отпора. Тај покољ бегова и првака, извршен срачунато и хладнокрвно у дворишту Конака, на везирове очи, без обзира, без икаквог поштовања форме, како никад до тад ниједан везир није вршио убиства, изгледао је у очима света као ружан сан и зла мађија. Од тога дана сви су Травничани били о Целалудин-паши, кога је народ прозвао Целалија, истог мишљења, ствар која се иначе ретко дешавала. Досад, они су за сваког злог везира (па и за многога који није ни био тако зао) говорили да је најгори, али за овог садашњег нису више говорили ништа, јер од оног најгорег па до овог Целалије био је дуг и страشان пут, а на том путу људи су од страха губили говор и памћење и способност да упоређују и да нађу реч која би могла означити шта је, које и какав је Целалија. (60–61)

Целалудин-паша је одређен злом готово демонске природе. Према различитим постојећим филозофским истраживањима феномена зла, такво зло се не може објаснити. Како истраживачи ове теме примећују, то зло постоји изван одредљивог зла јер се не може одредити шта га мотивише. Целалудин извршава задатке које му даје Порта, али тако као да их испуњава за себе. Зло које он чини на први поглед мотивисано је извршавањем неке одлуке управне власти будући да и у Мартићевом приповедању и у *Причи о везировом слону* Цариград односно царски ферман стоје иза погубљења односно позивања првих људи беговата у Конак травничког везира. Међутим, Целалудин-паша унутар самог догађања у Андрићевој приповеци прекорачује границе спроводећи одлуке Порте, али не зато што 'држи до правде и чува државну благајну', већ зато што му такво поступање причињава задовољство.<sup>20</sup> Порта је свесна тога, али га пушта да ради тако док јој то треба. Кад јој више не треба, жели да га се реши и на превару развласти и удаљи у изгнанство. Он то прозре и убија се. Док се у Мартићевим приповедањима не назначавача начин на који је умро свирепи везир, Андрић описује његово припремање на смрт самоубиством.

И овај елемент у Андрићевом обликовању лика везира крвника подастире демонску природу његовог зла. Јер, природа овог зла – тачније то што је, како би то рекао Фридрих Ниче, *само себи сврха* – изводи оног који је њиме означен, у поље слободе у односу на друге, односно у односу

<sup>20</sup> „Здрави и разборити људи који су радили са њим у војсци увидели су брзо да Целалудин-ефендији није у ствари много стало ни до неке правде ни до неповредивости државне благајне, него да он све што чини, чини по неодољивом нагону и урођеној потреби да суди, кажњава, мучи и убија, а закон и државни интерес му служе као заклон и добродошао повод. Знао је то вероватно и велики везир, али установама и властима које дотрајавају и не налазе у себи здравих снага ни средстава за борбу и одбрану, потребни су управо такви људи.” (58)

на контекст унутар којег се зло испољава. Отуда Џелалудин-паша пребива у слободи, у слободи бира, користи прилику не да нешто стекне, већ да задовољи нагон, и кад то више није могућно јер му се изгнанством одузима могућност да чини зло кроз спровођење власти и закона, он – у оквиру своје слободе – себи одузима живот. То се може схватити тако да привидно делајући за друге у оквиру кажњавања престапа, он дела за себе према поривима нагонског зла које га одводи с ону страну човечности.

Симболика његовог усуда – тог парадигматичног примера самосврховитости зла – скривена је у начину на који чаршија преобликује његово име.<sup>21</sup> Иако се у *Причи о везировом слону* исти број пута појављују обе варијанте везировог имена – и Џелалудин и Џелалија – главни семантички импулс напоредног постојања две варијанте именовања пребачен је на ону коју користи травничка чаршија и одређен је начином на који чаршија доживљава везира. То се одиграло у тренутку првог појављивања облика Џелалија као везировог имена у тексту приповетке, односно у првој реченици након приче о суровом погубљењу седамнаесторице чланова беговата у дворишту Конака:

Од тога дана сви су Травничани били о Џелалудин-паши, кога је народ прозвао Џелалија, истог мишљења, ствар која се иначе ретко дешавала. Досад, они су за сваког злог везира (па и за многога који није ни био тако зао) говорили да је најгори, али за овог садашњег нису више говорили ништа, јер од оног најгорег па до овог Џелалије био је дуг и страشان пут, а на том путу људи су од страха губили говор и памћење и способност да упоређују и да нађу реч која би могла означити шта је, ко је и какав је Џелалија. (60–61; наше подвлачење)

У речницима се као значењско тежиште имена Џелалудин издвајају категорије моћи и верске узвишености, а у имену Џелалија ту улогу имају категорије моћи и величанствености.

<p>„<b>Dželaludin</b> -ina, <b>Dželaluddin</b> -ina, skr. <b>Dželāl</b> - āla, hipok. <b>Dželko</b> (ar.) <i>musl. muško ime</i>&lt;tur. <i>Celâlüddin</i> &lt;ar. <i>Ġälāl-u-ddin</i>, лично име, „Veličanstveni, Uzvišenost vjere islama”, ar. izft. odar. <i>ġälāl</i> „veličanstvo, uzvišenost; veličina, moć” i ar. <i>äddin</i> „vjera islam”. ”<sup>22</sup></p>	<p>„<b>Dželalija</b> (ar.) <i>musl. muško ime</i>&lt;tur. <i>Celâlî</i>, лично име, „Veličanstveni, Veliki, Moćni” &lt;ar. <i>ġälāl</i> (v. <i>Dželalaludin</i>) + ar.-pers. suf. -î”<sup>23</sup></p>
---	--

<sup>21</sup> О симболици имена ликова у Андрићевој прози види више у: Иво Тартаља, *Приповедачева естетика*, Нолит, Београд, 1979.

<sup>22</sup> Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, fototipsko izdanje prema 6. izdanju Svjetlost, Sarajevo, 1989, Prometej, Novi Sad, 2015, str. 236

<sup>23</sup> *Ibidem*.

Приказујући мењање духовне физиономије Целалудин везира од његове ране младости до времена везировања у Травнику, писац поред његовог примарног имена присутног у именовану његовог јавног бића (Целалудин), наводи и онај облик имена који је за њега користио травничка чаршија (Целалија). Занимљиво је да његов духовни портрет изневерава основно значења оба имена које он као појединац носи. На директној супротстављености узвишених позитивних значења његових имена и негативних дела које он као појединац чини, писац изграђује динамичку рељефну слику једне људске судбине и њеног утицаја на судбине других.

Као што је од имама<sup>24</sup> постао чиновник и високо напредовао у војној администрацији („Био је родом из Једрена, школован човек, али кад је све школе свршио и кад је требало да постане имам у сиротињском реону Једрена, одједном је све напустио, отишао у Стамбол и ушао у војну администрацију.”, 57), тако је од његовог имена Целалудин које је као своје значењске компоненте укључивало и моћ и узвишеност вере, остао облик Целалија као израз свођења само на оно што је зли везир као носилац тог имена био у свести чаршилија и својих жртви – велики, моћни али не узвишени, величанствени (што би према изворном значењу имена Целалија могао бити), већ онај од кога се стрепа. Отуда су сва знамења религиозног добра, уткана у значење имена Целалудин, и онога што обухвата ангажман имама (добродетељ, емпатија), нестала пред нељудским делањем везира као појединца који то име носи. Облик Целалија – иако се независно посматран јавља као ознака величине и моћи које су везане за узвишеност – парадоксално означава појединца који својим особинама изневерава саму суштину оба имена (Целалудин и Целалија) које носи.

<sup>24</sup> **imām**, – *ámam* (ar.) 1. muslimanski sveštenik kome je glavna dužnost da predvodi skupno klanjanje namaza u džamiji (svakodnevno pet puta). Za vrijeme molitve imam stoji pred skupom (džematom) u mihrabu i rukovodi klanjanjem. Zove se još i džamijski imam. Ako je, pored toga, zadužen i nekim drugim vjerskim službama za cijelu jednu mahalalu (kao što je opremanje umrlih za sahranu i sl.), onda se zove mahalski imam. Ako je pak zadužen takvim dužnostima za čitav jedan džemat (v.) i uz to vodi vjerske matične knjige, onda se zove džematski imam ili imam-matičar. [...] / 2. imam se zove i svako ono vjerski obrazovano lice, makar i ne bilo sveštenik, koje rukovodi skupnim klanjanjem namaza, bilo u džamiji, u kući ili na nekom drugom mjestu. / 3. titula velikih islamskih učenjaka: Imámi- Gazálíja, Imámi-Azam, Imámi-Málikitd. U ovom slučaju imam znači „vođa”. / 4. glavno zrno u tespihu (brojanici), koje je obično dulje od drugih, stoji na vrhu tespiha i rednovno[sic!] je ukrašeno kitom. /<tur. imam<ar. imām, osn. zn.: „vođa”. (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, str. 345)



Целалија и његови поступци приказани су из перспективе оних који су изложени дејству његовог зла, оних који су жртве. Све што Целалија чини има неку симболичност. У Битољу бегови носе колац од 2–3 аршина са својим именом. У Травнику су најпре позвани па сасечени, а неки са железном алком спроведени у Стамбол. „Нема сведока и никад се неће моћи знати како је било могућно намамити тако искусне и угледне људе у такву клопку и поклати их усред Травника, као овце, без гласа и отпора.” (60) У оба случаја – по крајњој морбидности – жртва је приморана да учествује у припреми свог понижења и уништења. Поред ширења страха ови елементи се у приповедању појављују у вези са демонитетом крвника.

Ипак, везир о којем се ништа или готово ништа не зна, који је невидљив али од којег сви стрепе, онај који је упркос својој физичкој одсутности – свеприсутан у свести чаршије, није главни јунак ове приповетке. Он је бочни лик захваљујући чијој аутентичности, оглашеном чином самоубиства којим се истовремено потврђују и демонска природа његовог зла и његова слобода, приповедач плете један део наратива који је везан за природу страха и механизме његовог превазилажења код појединца и колектива који живе у време његове страховладе. То показује и **АЛФИ**Ал као верзија једног дела *Приче о везиrowом слону*. Јер, на једном месту Андрић бележи:

„Kada je reč o sadašnjem veziru Dželaludin-paši, koga je narod zvao Dželalija, svi Travničani su bili istog mišljenja, stvar koja im se inače retko dešavala. Za svakog rdjavog vezira (pa i za mnoge koji nisu ni bili tako rdjavi) oni su govorili da je najgori, ali za ovoga sadašnjeg nisu više govorili ništa, jer od onog „najgoreg” pa do ovog Dželalije bio je dug i strašan put, a na tom putu ljudi su od straha gubili govor i pamet i sposobnost da nadju reč kojom bi mogli označiti šta je, ko je ikakav je Dželalija.

О tome неćемо прићати ни ми, бар не овде ни овoga пута. О tome има доста прића и pesama. Оvде је goвор о другом.” (271)

У тексту првог штампаног издања *Приче о везиrowом слону* наведеном месту кореспондентан је следећи део:

„Од тога дана сви су Травничани били о Целалудин-паши, кога је народ прозвао Целалија, истога мишљења, ствар која се иначе ретко дешавала. Досад, они су за сваког злог везира (па и за многога који није ни био тако зао) говорили да је најгори, али за овог садашњег нису више говорили ништа, јер од оног најгорега па до овог Целалије био је дуг и страхан пут, а на том путу људи су од страха губили говор и памћење и способност да упоређују и да нађу реч која би могла означити шта је, ко је и какав је Целалија.” (60–61)

Очигледан је изостанак другог пасуса из наведеног дела аутографа верзије одломка у којем је јасна позиционираност приповедача у првом лицу: „О tome нећемо причати ни ми, бар не овде ни овога пута. О tome има доста прича и pesama. Овде је говор о другом.” Занимљиво је да се до првог штампаног издања своје приповетке о Аљи, филу, Целалудину и травничкој чаршији, Андрић кретао стазом са које као да је уклањао бројне елементе приповедања у првом лицу којим би се профилисао сам приповедач. Но, с друге стране, у свим штампаним издањима ове приповетке, на неколико места задржан је облик његовог одређења према ситуацији односно према читаоцу. Он га готово једначи са аукторијалним типом приповедача који стоји на граници приповедног света и света читалаца као посредник. То откривају она места у тексту која се могу одредити као приповедачки коментари и који према нашем суду разоткривају природу приповедачке фигуре у овој причи.

У том смислу за нас су индикативна два места. Прво чува директно обраћање читаоцу у четвртој композиционој целини приповетка после вести о смрти фила:

„Ма колико испитивали, никад нећете моћи сазнати ко је био први који је изрекао ове речи. Кад кажем „изрекао”, ви ћете, бојим се, одмах замислити неки јасан и жив разговор, готово неко победничко кликтање. Помислити тако нешто, значи потпуно не познавати овај град.” (91; наше подвлачење)

Друго се односи на приповедачев коментар у вези са дечијом игром:

„Једино су деца, заборављајући све опомене и сваки обзир, говорила гласно, кладила се и препирала о дужини слонове сурле, о дебљини његових ногу и величини ушију. На игралиштима, на којима је тек ницала трава, деца су се играла *фила* и његове пратње. Неумољива, неподмитљива, неустрашива и свевидећа деца! Једно од њих је фил; оно иде на четири ноге, маше главом на којој треба замислити сурлу и велике оборене уши. Други представљају пратњу, набусите и дрске слуге и сејмене. А један од дечака представљао би мутеселима и са много истинске бојазни и лажне љубазности прилазио тобожњем слону и гладећи браду, шапутао:

– Машалах! Машалах! Лијепа хајвана! Јä, јä, божје давање!

А глумио је тако добро да су се сва деца грохотом смејала, па чак и онај који игра фила.” (63–64; наше подвлачење)

У појединим деловима текста, приповедачев коментар скривен је у поштапалицама карактеристичним за разговорни стил, деминутивима...

Све наведено упућује на повлашћену позицију приповедачког гласа у овој приповеци и на неку врсту аутономности у односу на при-

чу о којој приповеда. С друге стране, само његово стварање приче о тој причи, показује један маестралан пренос којим оно што је било садржај приповедања постаје оно што садржи само приповедање. Заправо, прича о Аљи и филу није више само једна од занимљивих и страшних прича о животу травничке чаршије под страховладом везира-крвника, већ прича која надраста сопствену временску и просторну контекстуализацију и постаје прича о страху, стрепњи, злу и нади. То је омогућено фигуром приповедача с једне стране, али и аутономношћу творца приче-обмане о сусрету који се никада није одиграо, Аље Казаза и позицији коју у односу на ту причу, али и причу приповедача, има лик Целалудин-везира.

Парадоксално, и Целалудин и Аљо Каказ фигуре су које на извештан начин постоје изван страха. Обојица то постају – изнова парадоксално – захваљујући страху самом. И сурови везир и мудри шљивција у једном тренутку почињу да постоје изван страха јер су изван неизвесности у односу на сопствену судбину. Аљо стога што измишља причу по мери чаршије ругајући се свима који су га напустили, а Целалудин зато јер извршава самоубиство. Они сами одређују своју судбину.

Позиције приповедача, Аље и Целалудина у односу на приповедање и причу, сусрећу у намери да се, с једне стране, приповедањем раскринка чаршијска притворност али и да се, с друге стране, приповедање осмисли као одбрана од страха, стрепње, неизвесности и зла. Улога приповедача је да укаже да у свету у којем више нема шта да се изгуби нити да се у нечему победи већ се само чека да постојеће стање прође, живот се и не живи већ остаје само прича о томе како се живи. Зато „По Босни иде, и уз пут расте, прича о Аљи и филу.” (69) Зато је *Прича о везирином слону* прича о приповедању и смрти.

*Zorica Nestorović*

RELATION BETWEEN STORYTELLING AND DEATH IN  
*PRIČA O VEZIROVOM SLONU* BY IVO ANDRIĆ: GENESIS

S u m m a r y

In this paper we analysed the significance of autograph version of one part in Andrić's story *Priča o vezirovom slonu* in genesis of its first printed edition. Correspondingly, we reconstruct of connection between Andrić's autograph version, his notebooks and first printed edition of story. The semantical potentials of that version include the question about narrative strategies in characterisation and position of narrator, and thematic basically the category of fear, evil, death and freedom.